

Tüketim Ekonomisinin Aileye Verdiği Zararı Önleme Unsuru Olarak İktisat*

Mehmet DİLEK
Akdeniz Üniversitesi

Öz

TÜİK tarafından geçmiş yıllarda yapılan "Aile Yapısı Araştırması"nda eşler arasında soruna neden olan on iki konu sayılmıştır. Bunlardan ikisi ailenin ekonomisi ile ilgili olup biri "*gelirin yeterli olmaması*" diğeri de "*harcamalar*" olarak görülmüştür. Bu makalede, aileye ve korunmasına çok önem veren İslamiyet, bu ve benzeri sorunların çözümünde ne gibi prensip ve öğretilere sahiptir? sorusuna cevap aranmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada âyet, hadis ve İslam âlimlerinin görüşlerinden hareketle İslam'ın bu problemin çözümünde iktisad üzere yaşamayı önerdiğini, israfı yaşam tarzından men ettiğini söyleyebiliriz.

Frugality as a Way of Resisting the Harms Inflicted Against the Family by Consumerism

Abstract

In recent years, the Turkish Statistical Institute discovered around twelve issues that were prominent factors causing separation between husbands and wives. Two of those issues, namely "insufficient income" and "expenditure" concern the economic aspect of the family. In this article, answers are sought to questions concerning the teachings and principles of Islam and how they are relevant in solving such problems that inflict family life. Indeed it is important to note that Islam is concerned with the protection and preservation of the family as an institution. It is also clear that the solution to such problems lie in a frugal way of life and the prohibition of wastage as laid out in the Qur'an, Hadith and in the statements and examples of countless muslim scholars.

Giriş

Küreselleşen Dünya ve Tüketim Kültürü

Geride bıraktığımız yüzyılın bilhassa son çeyreğinde dünyamız, daha önce eşi benzeri görülmemiş bir etkinlik ve genişlikte değişim tecrübesi yaşamış ve halen de yaşamaktadır. Bilim adamları, toplum önderleri, siyasetçiler, medya mensupları kısaca toplumun her kesiminden insanlar arasında yeni teknolojilerin, yeni kurumsal yapının, yeni kültürün ve yeni ekonominin şekillendirdiği bir dünyanın doğduğu şeklinde yaygın bir kanaat hâkim olmuştur.¹

Dünyanın küreselleşmesi, insanlar arası iletişimi artırmış, birbirlerinin kültür-

* Bu makalenin aslı, "Küreselleşen Dünyada Aile" konulu III. Kutlu Doğum Sempozyumunda bildirisi olarak sunulmuş ve bildiriler kitabında yayınlanmıştır. Burada önemli bazı tashih ve değişiklikler yapılmıştır.

1 Gürsoy Şahin- İhsan Çapcıoğlu, Küreselleşme Ulus- Devlet ve Din, Ankara, 2007 s. VII

leri ve yaşam şekilleri ile tanışma imkanı sağlamıştır. Bu durum, gerek fertlerin ve gerekse de toplumların yaşam biçimlerine yeni bir şeyler kattığı gibi, süregelen hayat tarzlarından bir şeylerin gitmesine de sebep olmuştur. Küreselleşmenin getirdiği sonuçlardan biri şüphesiz global bir tüketim kültürüdür. Bu anlamda arabalardan bilgisayarlara kadar kentlerde yaşamın hızı sürekli artmakta, bitmek tükenmek bilmeyen bir telaş yaşanmaktadır... Yaşamın hızı arttıkça tatminsizlik ve tüketim de artmakta, bütün değerler sürekli tüketilmektedir. İnsanlar hızlı tüketip, çabuk sıkılmaktadır... Bu yüzden insanlar yoğun tüketim kültürü içinde alım gücü olsun olmasın maddi ve manevi ezilmektedir. Hızlı yaşam içinde saygı ve gelenekler unutulmakta, at yarışı benzeri bir yaşama zorlanılmakta, sürekli temposu ve hızı artan bir yaşam ve yaşam içinde sürekli yarışma sürdürülmektedir.²

Global tüketim kültürü, gereğinden fazla israfa dayalı, yok etmeye yönelik, vurdumduymaz biçimde yapılan bir tüketim haline gelmektedir. Gösterişçi tüketim, daha fazla satın alma, israfa dayalı yaşam biçimi haline gelen toplum yapısında her şey “güç”e göre dizaynlaşmaya başlamakla birlikte makam ve paranın gücüne göre toplum yeniden şekillenmektedir.³

A. Küreselleşme Sonucunda Aileyi Etkileyen Olumsuzluklar ve Çözüm Yolları

Şüphesiz bir toplumun en alt kurumu ailedir. Sosyalleşme sürecinde en temel kurum ailedir.⁴ Aile her toplumun sürekliliği için vazgeçilmez bir unsurdur.⁵ Aile, beslenme, barınma ve korunma, sağlıklı yaşama gibi fizyolojik ihtiyaçlara ek olarak bireyi eğitime, yetiştirme ve haklara sahip kılma şeklinde psiko-sosyal ihtiyaçlar ile manevi duygu ve düşüncelerle donatılmış insani ihtiyaçları karşılamakla görevlidir.⁶

İnsanların aile kurmaları muhtelif âyet ve hadislerle teşvik edilmiştir. Bir âyette Allah, *“İçinizden kendileriyle huzura kavuşacağınız eşler yaratıp aranızda muhabbet ve rahmet var etmesi O'nun varlığının belgelerindedir. Bunda düşünen insanlar için dersler vardır”*⁷ buyurmaktadır. Hadiste ise Hz. Peygamber: *“Nikâh benim sünnetimdir. Kim benim sünnetimi uygulamazsa benden değildir. Evleniniz, ben diğer ümmetlere karşı sizin çokluğunuzla iftihar ederim...”*⁸ demiştir. Aile hem kişinin huzur bulduğu bir ortam, hem neslin devamı için bir

2 Tuzcu, Muhittin(Yaşam Antrenörü) tuzcumuhit@gmail.com.www.xing.com/app/forum?op=s-howarticles;id=11280786;articleid=18809172 - 48k

3 a.g.y.

4 Koştaş, Münir, “*Sosyalleşme*”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. XXIX, s.333.

5 Kirman, M. Ali, “*Küresel Bir Olgu Olarak Din Değişirme ve Aile Kurumuna Etkisi*” Dini Araştırmalar, Eylül-Aralık 2003. Cilt:6, sayı.17, s. 270.

6 Kirman, a.g.m., s. 270.

7 er-Rûm 30/21; ayrıca bk. en-Nahl 16/72; en-Nûr 24/32.

8 İbn Mâce, “Nikâh”, 1.

vesile, hem de kişiyi dince günah sayılan çeşitli kötülüklerden alıkoyan bir vasıta'dır.⁹ Bediüzzaman Said Nursi de "Nev'-i beşerin hayat-ı dünyeviyesinde en cem'iyetli merkez ve en esaslı zenberek ve dünyevî saadet için bir Cennet, bir melce, bir tahassüngâh ise; aile hayatıdır. Ve herkesin hanesi, küçük bir dünyasıdır"¹⁰ ifadeleriyle ailenin fert ve toplum için önemine vurgu yapmıştır.

Bu kadar önemli bir göreve sahip olan ailede problem olması fertlerin sağlıklı yetişememesine sebep olmakta, ileride kurulacak olan ailelerde de aynı problemler devam etmektedir. TÜİK tarafından geçmiş yıllarda yapılan "Aile Yapısı Araştırması" da eşler arasında soruna neden olan konular "ev ve çocuk sorumluluğu", "*gelirin yeterli olmaması*", "*harcamalar*", "kıskançlık", "sigara alışkanlığı", "giyim tarzı", "iş sorunlarını eve taşıma", "görüşülen kişiler", "eşlerin aileleriyle ilişkileri", "alkol alışkanlığı", "dini görüş farklılığı" ve "kumar alışkanlığı" olarak sıralanmıştır.¹¹

Dikkat edileceği üzere "*gelirin yeterli olmaması*" ve "*harcamalar*" aile içinde soruna neden olan faktörler olarak göze çarpmaktadır. Aile içindeki huzuru sarsan faktörlerden birisi, buna göre "parasal yetersizlikler"dir.

Hz. Peygamber, böyle bir problemle hiç karşılaşmamak veya karşılaştığımız zaman nasıl hareket etmemiz gerektiğini bize bildirmektedir. Bu anlamda Ebu Şuca' Deylemi (509/1115), Enes b. Mâlik'den şöyle bir hadis aktarır:

*"Öyle bir zaman gelir ki, kişi mâişetini mâ'siyetle kazanır, yalan söyler, yalan yere yemin eder. Bu durumda size düşmek ancak kaçmaktır. Kendisine nereye kaçalım denildiğinde ise 'Allah'ın Kitabı ve Peygamberinin Sünnetine'*¹² diyerek cevaplamıştır. Hadisten anlaşıldığına göre, problemlerin çözüm yeri Allah'ın kitabı Kur'an-ı Kerim ve peygamberin sünnetidir.

Esasında bu hadisin dışında başka sahâbilerden gelen rivayetlerde de dikkatlerimize sunulan değişik bilgiler bulunmaktadır. Ebu Hüreyre'den gelen rivayette Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

*"Bir zaman gelecek ki; kişi dinini korumak için bir dağdan ötekine, bir taştan öteki taşa kaçmak zorunda kalacaktır. Böyle bir zamanda kişi mâişetini ancak mâ'siyetle, Allah'ın razı olmadığı tarzda elde edebilecektir."*¹³ Hadisin devamında Hz. Peygamber: *"İşte o zamandan kişinin helaki hanımı ve çocukları eli ile*

9 Aydın, Mehmet Âkif, "Aile", *DİA*, yıl: 1989, cilt: 2, sayfa: 199.

10 Nursi, Bediüzzaman Said, *Asây-ı Musa*, rnk. İstanbul, 2015. s.223.

11 www.adaletder.org/ms_word.asp?haber=34

12 Deylemi, Ebu Şuca', *el- Firdevs bi me'sûri'l-hitab*, (thk. Said b. Besyuni Zağlul), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1406. V,444; Alaaddin el-Muttaki, *Kenzu'l-ummâl fi süneni'l-akvâl ve'l-ef'al*, Beyrut, I, 198.

13 Beyhaki, Ahmed b. Hüseyin *Kitabu'z-zühdi'l-kebir*, thk. Âmir Ahmed Haydar, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyeye, Beyrut, 1996. S. 183.

olur. Eşi, çocukları yok ise ebeveyni eli ile olur. Onlar da yok ise akrabaları ve komşuları eli ile olur.” Kendisine bunun nasıl olacağını soranlara da Hz. Peygamber: “Bunlar, kişiyi maişetinin azlığından dolayı ayıplarlar, onun gücünün yetmediği şeyleri yapmaya zorlarlar. O da kendini mecbur hissedip sonunda helâk olacak kazancı elde etmeye çalışır.”¹⁴

Sahâbî İbn Mes’ud’dan gelen rivayette ise şöyle geçmektedir. *Öyle bir zaman gelecek ki, kişi dinini koruyabilmesinin ancak dağdan dağa tilki gibi kaçması ile mümkün olacaktır. Bu durumlarda bekarlık uygundur. Hz. Peygambere biz evlenme ile emrolunmuşken nasıl bekarlık uygun olur?*¹⁵ diye soranlara de üstteki rivayete benzer ifadeleri kullanmıştır.

Bunlardan anlaşıldığına göre, maişet darlığı bir imtihan vesilesidir. Gerek fert ve gerekse toplumlar zaman zaman bu imtihanla karşılaşmaktadır. Kur’an-ı Kerim’deki *“Muhakkak sizi biraz korku, biraz açlık ve mallardan, canlardan, ürünlerden biraz eksiltmekle deneriz, sabredenleri müjdele”*¹⁶ âyeti bunu hatırlatmaktadır. Bazı zamanlarda maddi sıkıntılar şiddetli olabilmektedir. Az önce verdiğimiz hadislerden bunu anlamaktayız. Günümüzde bu sıkıntıların üst seviyede olduğu görülmektedir.

Bediüzzaman Said Nursi de bu asrın problemlerini izah anlamında israf, iktisadsızlık, kanaatsizlik ve hırsı sayar. Bunların bereketsizliğe ve fakr u zaruret-i maişetin ziyadeleşmesine sebep olduğunu söyler. Bunun peşinden de kişinin küçük bir dünyevi ihtiyacı için büyük bir dini meseleyi feda ettiğini anlatır:

“Evet insaniyetin yaşamak damarı ve hıfz-ı hayat cihazı, bu asırda isrâfât ile ve iktisadsızlık ve kanaatsizlik ve hırs yüzünden bereketin kalkmasıyla ve fakr u zaruret-i maişet ziyadeleşmesiyle o derece o damar yaralanmış ve şerait-i hayatın ağırlaşmasıyla o derece zedelenmiş ve mütemadiyen ehl-i dalalet nazar-ı dikkati şu hayata celb ede ede o derece nazar-ı dikkati kendine celbetmiş ki; edna bir hâcât-ı hayatiyeyi, büyük bir mes’ele-i diniyeye tercih ettiriyor.”¹⁷ Bir başka mektubunda da bunu şu şekilde izah eder: “Bu acib asrın hayat-ı dünyeviyeyi ağırlaştırması ve yaşamak şeraitini ağırlatması ve çok etmesi ve hacat-ı gayr-ı zaruriyeyi, görenekle tiryaki ve mübtela etmekle hacat-ı zaruriye derecesine getirmesiyle, hayatı ve yaşamayı, herkesin her vakitte en büyük maksad ve gayesi yapmıştır. Onunla hayat-ı diniye ve ebediye ve uhreviyeye karşı ya sed çeker veya ikinci, üçüncü derecede bırakır.”¹⁸

14 Beyhaki, *a.g.e.*, s. 183.

15 el-Hattâbî, Ebu Süleyman, *el-Uzle*, el-Matbaatu’s-Selefiyye, Kahire, 1399. s. 10; Her iki hadis, Gazzali’nin *İhyâu Ulumi’d-Din* adlı eserinde geçmekte olup zayıf hadis olarak nitelendirilmektedir. Bkz. İrakî, *Tahricu Ehadisi’l-İhyâ*, III, 382.

16 2/ Bakara, 155.

17 Nursi, *Kastamonu Lahikası*, s.90.

18 Nursi, *Kastamonu Lahikası*, s.95.

İslam ve Müslüman karşıtı olan ehl-i dalaletin daima maişet ve geçimi nazarlara vererek, her türlü masiyeti işlemeyi teşvik ettikleri anlaşılmaktadır. Yine Bediüzzaman Said Nursi, bir hadisin tevilini yaparken âhir zamanda israfın teşvik edileceğini, buna karşı dikkatli olunması gerektiğini ifade eder. İsraf eden kimselerin din düşmanlarının tuzağına düşeceklerini ifade eder.¹⁹

Kur'an-ı Kerim ve hadislerle baktığımızda kişilerin yaşantısında "iktisad ve kanaat"i vazgeçilmez düstur olarak sunmaktadır. İktisad, elindeki imkânları ancak zarurî ihtiyaçlarına kullanmak; kanaat ise, elindekiyle yetinmek, hırs göstermemektir.²⁰

Arapça bir kelime olan iktisad, orta yolu tutmak, itidal ile hareket etmek, tutumlu olmak, gereğinden az veya çok harcamaktan kaçınmak anlamına gelir.

B. Kur'an'da İktisat Kavramı

İktisad kelimesinin türediği "k-s-d" ve türevleri Kur'an'da 6 âyette geçer.²¹ Geçtiği yerlerde bu kelime orta yol, mu'tedil olmak, kolay ve doğru yol anlamlarına geldiği görülmektedir.

Kur'an'da iktisad kelimesi geçmeyip, ancak manası itibariyle iktisadı en iyi şekilde anlatan âyet ise İsrâ suresi 29. ayettir. *وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسِطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا* "Eli sıkı olma ama büsbütün eli açık da olma, sonra elden çıkardıklarının hasretini çeker durursun."²²

Müfesssir Fahreddin er-Râzi (ö.606/1210), bu âyeti yorumlarken neticenin şu olduğunu ifade eder: "Hükemâ, ahlakla alakalı eserlerde, şöyle yazmaktadırlar: Her insan için, ifrat ve tefrit olmak üzere, iki uç söz konusudur ki, bu ikisi de kınanmaktadır. Binaenaleyh cimrilik, vermeme de, eli sıkı olma da ifrattır. Tebzir, büsbütün vermek, saçıp savurmak da ifrattır ki, her ikisi de mezzum ve kınanmıştır, kötüdür. Üstün huy, âdil ve orta olandır."²³

Yine Furkan suresi 67. ayet de Allah Teâlâ, bir ölçü koymak, bir sınır getirmek sadedinde, seçkin kullarının örnek davranışlarını sıralamasında: *وَالَّذِينَ إِذَا أَنفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا* "Onlar; harcadıklarında ne israf ne de cimrilik edenlerdir. Onların harcamaları, bu ikisi arası dengeli bir harcamadır."²⁴ buyurarak bu konudaki ilkeyi, onların şahsında, akıcı bir üslupla dile getirmiştir.²⁵ Âyette

19 Nursi, *Şualar*, s.476.

20 Tokpınar, Cemil, "Ailede Kriz Yönetimi", www.hanimlar.com/moduller.php?modul=makale_oku&id=1344 - 45k

21 Ayetler için bkz. 5/Mâide, 66; 9/Tevbe, 42; 16/Nahl, 9; 31/Lokman, 19, 32; 35/Fâtır, 32.

22 17/İsrâ, 29.

23 Razi, Fahreddin, *Tefsir-i Kebir*, XIV, 459-460.

24 25/Furkan, 67

25 Kayhan, Veli, "Kur'an'a Göre İsrâf ve İktisad" dinbilimleri.com Cilt: VI Sayı: 2 . Nisan / Mayıs / Haziran 2006. s.153

geçen “وَلَمْ يَبْتَئِرُوا” ifadesindeki يَبْتَئِرُوا lafzının kökü olan القتر kelimesinin sözlük anlamı “geçim darlığı, fakirlik”tir. Kelime fiil olarak kullanıldığında “harcamada sıkma; ailesine harcamasını daraltma, azaltma; pintilik etme; cimri davranma” vb. anlamlara gelmektedir ve isrâfın zıddıdır. Âyetteki isrâf’ın ve pintiliğin ortasını ifade etmek için kullanılan “قَوَامًا” kelimesi ise sözlük anlamıyla “iki ucun dengeli ve orantılı olmasını sağlayacağından dolayı iki şey arasındaki denge, muvazene, denge noktası” olmaktadır. Kâmûs’ta bu, “yaşanabilecek miktar” olarak ifade edilmektedir.

Bir diğer müfessir Kurtubî (ö.671/1273), söz konusu ayette Allah Teâlâ’nın, aileyi ziyan edecek derecede har vurup harman savurmamayı; ya da tam tersine aileyi aç ve açıkta bırakacak derecede cimri davranıp çok katı bir biçimde eli-sıkı davranmamayı; bilakis en güzel yöntem olan dengeli harcamayı emrettiğini ifade etmektedir. Bu noktada ailenin yapısı; aile fertlerinin sayısı, sabırlılığı, ailenin gelir seviyesi vb. göz önünde bulundurulmalıdır. “İşlerin en hayırlısı, en iyisi ortalama, dengeli olanıdır.”²⁶ Bundan dolayı Hz. Peygamber, Ebubekr es-Sıddîk’ın malının tamamını tasadduk etmesine ses çıkarmamıştır. Zira bu onun dindeki gayreti ve sabrına nispetle orta yollu bir harcamasıdır. Fakat aynı harcamayı başkasının yapmasını engellemiştir. O bakımdan İbrahim en-Nehai’nin (ö. 96/714) şu sözü gerçekten güzeldir: ‘Orta yollu hareket eden kişi aç bırakmayan, çıplak bırakmayan ve insanlara: Bu kişi israfa kaçtı, dedirtecek herhangi bir harcamada bulunmayankiştir.’²⁷

Aile içerisinde çekilen geçim sıkıntısının boyutu ne kadar büyük olursa olsun, dinimizin konuda tavsiye ettiği önemli düsturlar vardır. Bu bir musibet ise-ki öyledir- buna karşı müslümanca tavır nasıl olmalıdır? İşte burada hadiste de görüldüğü Hz. Peygamber, Kitap ve Sünneti bize rehber olarak sunmaktadır. Kuran ve Sünnete baktığımızda Dinimizin maddî-manevî; ferdî-sosyal... hayattaki her tür dengesizliklerin ifadesi olan “isrâf’a olumsuzlama (selb/negation) yöntemiyle yaklaşmış; zararlarını sergileyip yererek ondan uzak durmanın eğitimini vermiştir. Bu arada bütün bu şeylere çare olacak özel reçeteyi de sunmuştur: “İktisâd”. “İktisâd’a da olumlama (icâb/affirmation) ilkesiyle bakmış; eğitimini de onu överek ve güzelliklerini göstererek vermiş; ona da imrendirmiştir. İnsanoğlunun kendi eliyle hayatı çekilmez hale getirmemesi, dünyada rahatını kaçırmaması; dünyayı günübürlük değil de sürekli yaşanabilir bir yer olarak koruması; kendisinden sonra gelecek olanların da ondan yararlanacağını düşünerek hareket etmesi; sahip olduğu maddî zenginlikleri ve manevî değerlerini sürekli aynı canlılık ve değerle tutabilmesi için iktisad şarttır. Kur’an’ın kullanımıyla iktisad da anlam genişli-

26 İbn Ebi Şeybe, Abdullah b. Muhammed, *el-Musannef*, (thk. Kemal Yusuf el-Hut), Riyad, 1409. VII,179.

27 Kurtubi, Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi’ li ahkâmi’ Kur’an*, (thk. Ahmed el-Berduni- İbrahim Atfîş), Kahire, 1964. XIII,73.

ğine sahip bir kavramdır. Kısaca iktisad, dengeleri korumadır. Ne var ki, “israf” kelimesinde olduğu gibi “iktisad” kelimesinde de anlam daralması olmuş, bu da zamanla mâlî konulara tahsis edilmiştir. Maddî zenginlikleri ihtiyaç duyulduğu kadar ve maksadına uygun biçimde harcamak, şeklinde anlaşılır olmuştur.²⁸

İslâmiyet, yeme, içme, giyim, kuşam, eşya kullanımı gibi her hususta aşırılıktan kaçınmayı, orta yolu tutmayı emretmiştir.

İnsan, elindeki meşru malı ve serveti doğru zamanda doğru yerde, doğru şekilde ve doğru miktarda harcamalıdır. Buna infâk ve cömertlik denir. Yine insan mülkiyetindeki meşru malı ve serveti harcamanın şartları oluşmadığı zaman doğru bir şekilde elinde tutmalıdır. Buna da iktisad etme, tasarruf ve kanaat denir. İnfâk ve cömertlik kadar iktisad ve kanaat da iyidir, güzeldir.

C. Hadislerde İktisat Kavramı

Hz. Peygamber, Abdullah b. Mes'ud kanalıyla gelen bir rivayette; مَا عَلَ مَنْ اِقْتَصَدَ “İktisad eden fakir olmaz, iktisad eden yoksulluk yüzü görmez” buyurmaktadır.²⁹

Tirmizi ve Ebu Davud'un kaydetmiş oldukları İbn Abbas'dan gelen bir rivayette ise, iktisadın, nübüvvetin yirmi beş bölümünden bir bölüm (وَ الْاِقْتِصَادَ جُزْءًا مِنْ) (خَمْسَةَ وَعِشْرِينَ جُزْءًا مِنَ النَّبُوءَةِ) olduğu ifade edilmektedir.³⁰

Şârihlerimiz bu hadisin yorumunda iktisadı, orta yolu takip etmek olarak anlamışlardır. Yani iki aşırı uç olan ifrat ve tefrit arasında orta yolu takip etmek olduğunu belirtmişlerdir.³¹ İktisad, hisset, cimrilik ve pntilik ile savurganlık ve müsrif olma arasında orta olan yoldur.

Ayrıca şârihler, üstteki hadiste iktisadın “nübüvvetten bir cüz” olarak ifade edilmesini de, bu düsturlara uymaya teşvik anlamı taşıdığını ifade etmişlerdir.³² İnsanları terbiye için gönderilen Peygamberlerin öğrettiği önemli düsturlardan birinin iktisad olduğunu anlamaktayız. Bu anlamda iktisad nübüvvetin öğretilerinden biri olmaktadır.

Yine bir hadiste Hz. Peygamber “الاقتصاد نصف المعيشة”³³ diyerek iktisadın geçimin yarısı olduğunu dile getirmektedir.³⁴

28 Kayhan, a.g.m, s.153

29 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII, 302; İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, 1,260; V,331.

30 Tirmizi *Birr*, 66, Ebu Davud, *Edeb*, 2

31 el-Mübârekfûri, Muhammed b. Abdurrahman el-Mübârekfûri, *Tuhfetu'l-Ahfezi bi şerhi Cami'î-Tirmizi*, Beyrut. tsz.

32 Azimâbâdi, Ebu et-Tayyib Şemsu'l-Hak, Avnu'l-mabud şerhu Süneni Ebi Davud, Beyrut 1990, XIII, 95

33 el-Muttaki, *Kenz*, III,49.

34 El-İsbahânî, Ebu Nuaym, *Ahbâru İsbahân*, <http://www.alsunnah.com>; III, 189

Ebu Bekr el-Bezzâr (ö.292/905) , *Müsned*’inde Talha b. Ubeydullah’tan şu rivayeti aktarmıştır: *مَنْ أَقْتَصَدَ أَغْنَاهُ اللَّهُ، وَمَنْ بَدَّرَ أَفْقَرَهُ اللَّهُ وَمَنْ تَوَاضَعَ رَفَعَهُ اللَّهُ، وَمَنْ تَجَبَّرَ قَصَمَهُ اللَّهُ* “Allah, iktisat edeni zengin kılar, israf edeni de fakirleştirir. Tevazu göstereni yükseltir, zulmedenin burnunu sürter.”³⁵

Aile hayatında, günlük yaşantımızda vahim duruma düşmemenin yolu helale kanaat ve iktisattır. Dünyayı bir misafirhane gibi görmeli ve bizi israfa götüren lüks moda, görenek gibi şeylerden sakınmalı ve harcamalarımızı kazancımıza göre yapmalıyız. Böylelikle harama ve israfa girmekten kendimizi korumuş oluruz. Aynı zamanda maneviyatımızı ve ailemizi fenalıktan sakındırmış oluruz. Bu duruma kredi alıp sonra ödeyemediği için evine işine haciz gelenler, intihar edenler, boşanarak ailesini harap edenler şahittir. Biz bu konuda Peygamberimizin tavsiyelerini yapsak yeterli olacaktır. Maalesef asrımız insanın ihtiyacını dörtten kırka çıkarmış. Gelenek görenek belasıyla ihtiyaç olmayan şeyler bile ihtiyaç haline gelmiş. İnsanlar reklâmlarla lüks hayata özendiriliyor ve insanları tüketim makinesi haline getiriyor. Devamlı harcayan ve tüketen insanlarda ne iktisat ve ne de kanaat kalmaktadır.³⁶ Bu durum insanları daha hırslı yapıyor. O hırsla dünyaya saldıran insanlar ister istemez israfa ve harama kapı açıyor. Kazancından fazla harcama insanları borçtan ve sıkıntıdan kurtulamaz hale getiriyor ve neticede ailevi huzursuzluk ve geçimsizlik başlıyor ve sonu maalesef boşanma ile bitiyor. Bunun için iktisat ve israf prensibine uymak gerekiyor.

D. Risale-i Nur'da Aileyi Koruma Aracı Olarak İktisat

Bediüzzaman Said Nursi, iktisat konusunda bir risale yazmıştır. Bu risale, Lem’alar adlı kitabının Ondokuzuncu Lem’asıdır. Hatta bu risalenin sonunda, risalenin yazıldığı senenin iktisat senesi diye isimlendirilmesinin uygun olacağını söyler. Eserlerinin pek çok yerinde iktisat ve kanaatle hareket ettiğini, bunun hayatının bir düsturu olduğunu ifade eder. Kendisine ne ile yaşıyorsun? Diye eleştiri anlamında soranlara da iktisat ve kanaat ile olduğunu ve bunun berekete vesile olduğunu söyleyerek cevaplar. Tarihçe-i Hayata önsöz yazan Ali Ulvi Kurucu da, Bediüzzaman’ın iktisatçılığı ile ilgili olarak istiğnası ile irtibat kurar. Onun iktisatçılığını sadece yemek ve içmekle sınırlandırılmayacak kadar yüksek olduğunu ve hayatının maddi-manevi her alanında olduğunu ifade eder. Şu cümleleriyle bu görüşünü izah etmeye devam eder:

“Üstad, bu yüksek iktisadçılık kudretini sırf yemek, içmek, giymek gibi basit şeylerle değil; bilakis fikir, zihin, istidad, kabiliyet, vakit, zaman, nefis ve nefes gibi manevî ve mücerred kıymetlerin israf ve heder edilmemesi ile ölçen bir dâhî-

35 El-Bezzâr, Ebu Bekr , Müsnedü’l-Bezzâr, (thk.Mahfuzu’r-Rahman Zeynullah), Medine, 1988-2009, III,160. Bu rivayetin zayıf olduğu ifade edilmiştir.

36 Duran, Bünyamin, “*Bediüzzamanda Sekülerleşme Ya da Dünyalaşma Olgusu*”, Köprü dergisi (yaz- güz (59-60.sayı) s.3-30

dir. *Ve bütün ömrü boyunca bir karakter halinde takib ettiği bu titiz muhasebe ve murakabe usulünü, bütün talebelerine de telkin etmiştir.*"³⁷

Bediüzzaman Said Nursi, yazdığı bu risalede *مَا عَالَ مِنْ أَقْتَصَدَ* hadisini kaydeder ve manasını da "*iktisad eden maişetçe aile zahmet ve meşakkatini çekmez*" şeklinde verir.³⁸ Hadisin geçtiği ilk kaynaklardan biri, İbn Ebi Şeybe'nin (ö. 235/849) *Musannef*'idir. Bu kitapta ilgili hadis "Nafakada İsrâf Babı" altında verilmiştir. Nafaka ifadesi, aile harcamalarını da içermektedir. Çünkü nafaka, kişinin kendisi ve ailesine yaptığı harcamalar olarak tarif edilmektedir.³⁹ Öte yandan bu hadis, Suyûti'nin (ö.911/1505) *Câmiu's-Sağîr* adlı eserinde de geçer.⁴⁰ Bu eseri şerh eden Abdurraûf el-Münâvi de (ö.1031 /1622) hadisi aileye yapılan nafaka temelinde "*iktisadi esas alan aile harcamalarında muhtaç olmaz, fakir olmaz*" diyerek açıklamıştır.⁴¹ Lügatte *âle'l emru fülânen* ifadesi, işin ağır olup şiddetli olması anlamına gelmektedir. Zaten âile kelimesinin aslında da bir külfet ve sıkıntının olduğu anlaşılmaktadır.

Bediüzzaman Said Nursi, tüketim kültürünün en çok etkilediği kadınların fitratlarında aslında iktisad ve kanaat⁴² meziyetinin olduğunu ifade eder. Terbiye-i İslamiye dairesi içinde mesud bir aile hayatını geçirmeye mahsus bir nevi mübarek mahluklar olarak tavsif ettiği hanımların, ailenin mutlu bir şekilde devamında ne kadar önemli birer etken oldukları nazara alındığında, iktisad düsturuna uymanın aile içerisinde çok önemli ve gerekli bir düstur olduğu anlaşılmaktadır.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi insanlar, dünyanın bir imtihan yeri olması gereği pek çok zorluklarla karşılaşabilirler. Maişet darlığı da bunlardan biridir. Bediüzzaman Said Nursi, mübarek bir zatın hanımının maişet darlığı konusundaki bir şikayeti üzerine vuku bulan bir kerametten söz eder. Müslüman ailelerin karşılaştığı maddi sıkıntılar karşısında bu misalin aileyi birbirine bağlamada önemli bir kanaat vereceği âşikardır. Emirdağ Lahikası'ndaki bir mektupta sözünü ettiğimiz hikaye şudur:

Eskiden bir zât, haremiyle beraber büyük bir makamda buldukları halde, maişet müzayakası yüzünden haremi demiş zevcine: "İhtiyacımız şediddir." Birden, altundan bir kerpiç yanlarında hazır oldu. Haremine dedi: "İşte Cennet'teki bizim kasımızın bir kerpicidir." Birden o mübarek hanım demiş ki: "Gerçi çok muhtacız ve âhirette de çok böyle kerpiçlerimiz var; fakat fâni bir surette bu zayı' olmasın, o kasımızdan bir kerpiç noksan olmasın. Dua et, yerine gitsin; bize lâzım değil." Birden yerine gitti. Keşf ile gördüler diye rivayet edilmiş.⁴³

37 Nursi, *Tarihçe-i Hayat*, s. 15.

38 Nursi, *Lemalar*, s.170.

39 İbn Manzur, *Lisanu'l-arab*, X,358.

40 Suyuti, *el-Camiu's-Sağîr*, I,485.

41 Münavi, *Feyzu'l-kadir*, II,348.

42 Nursi, *Lemalar*, s. 245.

43 Nursi, *Emirdağ Lahikası*, I,91.

İçinde yaşadığımız hayatın getirdiği birtakım vecibeler vardır. İhtiyaçların ziyadeleşmesi ve hayat pahalılığının günden güne artması insanın şahsiyetinde tehlikeler oluşturabilmektedir. Şu var ki, bu gelişmeler karşısında da dindar tahammül durumu farklı olmak zorundadır. Dindar insanın vazgeçemeyeceği lüks alışkanlıkları yoktur. Onun mütevazı bir hayat tarzı vardır.

“Dünyalılışma” olayının çağımızda bu ölçüde yaygınlaşması ve derinleşmesinin gerçekten hayret edilecek bir durum olduğuna dikkat çekerek tahlile girilir. Ona göre bu durum insan fitratının bir sapması, duygularının denge durumunun bozulması, duygulardan birinin diğer duyguları esir alması olayıdır. Bu duygunun ise kişinin hayatının kalitesini ve zevkini arttırmaya ve o kaliteyi korumaya yönelik “hırs” olduğunu ifade eder. Bu “hırs” damarı, çağımızda öyle kıskırtılmış ki, diğer tüm hissiyatı çevresinde toplamış, onların yapılarını âdeta mefluç hale getirmiştir.

Doğal durumundan boşanan bu hırs duygusu sadece belli insanları değil, aynı zamanda hemen herkesi az çok etkilemiştir.

Müslüman olsun, gayr-ı müslim olsun tüm insanlar için sekülerleşme veya dünyalılışma temel kriterleri yukarıdaki ifadelerde açıkça belirtilmektedir. Lüks ve konfor içinde yaşamak için iktisadilikten, kanaattan uzaklaşarak israf ve savurganlığa yönelmek, en cüz’î bir tüketimden vazgeçmemek için çok önemli hayır işlerini yapamamak sekülerleşme ve “ehl-i dünya” olmanın temel kriterleridir. Gerçekten çağımızda insanlar kapitalist ürünler karşısında iradeleri kilitlenerek tamamen bağımlı hale getirilmiş, belli ürünlerin adeta “kölesi” kılınmışlardır. Dijital teknolojilerin yoğun bombardımanı altında bağımsız ve özgür iradeli kitleler bulmak âdeta mümkün değildir. Son derece ince ve rafine sosyo-psikolojik tekniklerle ortaya çıkarılan modeller, ve yaşama stilleri bireylerin çevresinde birer “demir kafes” örmüştür. İradesi zayıf kişiler kendilerini mutlaka o şekilde hareket etmeye, tüketmeye mahkûm robotlar olarak hissetmektedir. ⁴⁴

Pratik hayatta sünnete uygun yaşamının en net ve açık kriteri iktisadî ve riyazî bir yaşama stilini tercih etmemiz olabilir. Servet veya gelir düzeyimiz arttıkça tüketim çeşit ve kalıbını fazla değiştirmeden, israf ve konfora sapsmadan yaşayabilme, sünnete uygun yaşama anlamına gelecektir. Yani üretimde mümkün olduğu kadar maksimizasyonu, tüketimde de optimizasyonu gerçekleştirebilmek... Ev eşyaları, giyim kuşam, yeme içme, mesken, büro, araba, seyahat vb. alanlarda mümkün olduğu kadar iktisad kaidelerine uygun hareket etmek. İsfraftan, savurganlıktan, konfordan, hazcılıktan uzak durabilmek. Böyle bir ahlakî norma sahip olabilirsek mutlaka artı değerlerimizle hem farz olan zekat ve benzeri borçlarımızı, hem de bol bol sadaka ve benzeri hayır yardımlarımızı yapabiliriz. Buna karşı-

44 Duran, Bünyamin, “Bedüzzamanda Sekülerleşme Ya da Dünyalılışma Olgusu”, Köprü dergisi, yaz- güz (59-60.sayı) s.3-30

lık her gün yüz tane yeni tüketim malının sökün ettiği ve irademizi teslim almak üzere üzerimize yürüdüğü bir ortamda gelir düzeyimiz ne kadar yüksek olursa olsun yine de ihtiyaçlarımızın önemli bir bölümünü karşılayamayacağız demektir. Zaten bu çağın başka önemli bir patolojik tarafı da her gün yepyeni ihtiyaçlar üretmesi, ihtiyaçlar yelpazesini genişlettikçe genişletmesidir.

Burjuva tipi yaşantı şeklinin müslümanların gelir düzeylerinin artmasına bağlı olarak yavaş yavaş yaygınlaşma eğiliminde olduğunu hayretle müşahade etmekteyiz. Konforlu ve şatafatlı düğün merasimleri, pahalı ve abartılı ev dizaynları, lüks yazlıklar, arabalar, kullanılıp atılan araçların yaygınlaşması, sayısı belli olmayacak kadar elbise takımları, zinet eşyaları.. birer çağın illeti niteliğinde unsurlardır. Bunlara dayalı bir hayatın sürdürülmesi insanın duygularından, takvasından ve idealinden çok şey koparır, yok eder. Oysa Müslümanın pratik yaşantısı kanaata, iktisada, rızaya ve tevekküle dayanmalıdır.⁴⁵

Sonuç

Global tüketim kültürü, gereğinden fazla israfa dayalı, yok etmeye yönelik, vurdum duymaz biçimde yapılan bir tüketim haline gelmektedir. Gösterişçi tüketim, daha fazla satın alma, israfa dayalı yaşam biçimi haline gelmiştir.

Şüphesiz bir toplumun en alt kurumu ailedir. Sosyalleşme sürecinde en temel kurum ailedir. Aile her toplumun sürekliliği için vazgeçilmez bir unsurdur. Aile, beslenme, barınma ve korunma, sağlıklı yaşama gibi fizyolojik ihtiyaçlara ek olarak bireyi eğitme, yetiştirme ve haklara sahip kılma şeklinde psiko-sosyal ihtiyaçlar ile manevi duygu ve düşüncelerle donatılmış insani ihtiyaçları karşılamakla görevlidir.

Aile, İslam'da çok önemli bir yere sahiptir. İnsanların aile kurmaları muhtelif âyet ve hadislerle teşvik edilmiştir. Bediüzzaman Said Nursi de "Nev'-i beşerin hayat-ı dünyevîyesinde en cem'iyetli merkez ve en esaslı zenberek ve dünyevî saadet için bir Cennet, bir melce, bir tahassüngâh ise; aile hayatıdır. Ve herkesin hanesi, küçük bir dünyasıdır" ifadeleriyle ailenin fert ve toplum için önemine vurgu yapmıştır. Ferd ve toplum için bu kadar önemli bir yere sahip olan ailede problem olması, zaman zaman ailelerin parçalanmasına sebep olmakta bu da hem fertler hem de toplum için çeşitli sıkıntılara yol açmaktadır.

TÜİK tarafından geçmiş yıllarda yapılan "Aile Yapısı Araştırması" da eşler arasında soruna neden olan faktörler arasında "*gelirin yeterli olmaması*" ve "*harcamalar*" vardır. Buna göre, aile içindeki huzuru sarsan faktörlerden birisi, "parasal yetersizlikler"dir.

Söz konusu problemin üstesinden gelebilmek için İslam'ın önerdiği bir pren-

45 Duran, a.g.m., s. 3-30.

sip olarak iktisad karşımıza çıkmaktadır. Kur'an-ı Kerim ve hadisler kişilerin yaşantısında iktisadı vazgeçilmez bir düstur olarak sunmaktadır. Arapça bir kelime olan iktisad, orta yolu tutmak, itidal ile hareket etmek, tutumlu olmak, gereğinden az veya çok harcamaktan kaçınmak, elindeki imkânları ancak zarurî ihtiyaçlarına kullanmak anlamına gelir. Bediüzzaman Said Nursi, iktisad konusunu anlattığı Ondokuzuncu Lem'a'da bir hadis kaydeder ve manasını da *"iktisad eden maişetçe aile zahmet ve meşakkatini çekmez"* şeklinde verir. Aynı hadisi kitabında şerh eden Abdurraûf el-Münâvi de hadisi aileye yapılan nafaka temelinde *"iktisadı esas alan aile harcamalarında muhtaç olmaz, fakir olmaz"* diyerek açıklamıştır.

Bediüzzaman Said Nursi, tüketim kültürünün en çok etkilediği kadınların fitratlarında aslında iktisad ve kanaat meziyetinin olduğunu ifade eder. Terbiye-i islamiye dairesi içinde mesud bir aile hayatını geçirmeye mahsus bir nevi mübarek mahluklar olarak tavsif ettiği hanımların, ailenin mutlu bir şekilde devamında ne kadar önemli birer etken oldukları nazara alındığında, iktisad düsturuna uymanın aile içerisinde çok önemli ve gerekli bir düstur olduğu anlaşılmaktadır.